

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Головне управління освіти і науки
Дніпропетровської облдержадміністрації
Навчально-методичний центр професійної технічної освіти у
Дніпропетровській області

**Збірка методичних розробок виховних заходів з
питань формування в учнів ПТНЗ здорового способу
життя
(з досвіду роботи)**

**м . Дніпропетровськ
2012**

ЗМІСТ

1. **ЗДОРОВИМ БУТИ – КРУТО! (Бібліотечний урок-вікторина)...** 3
2. **ОЗОНОВІ ДІРИ: МІФИ ЧИ РЕАЛЬНА ЗАГРОЗА. (Урок-дослідження).....**
3. **ГЕОГРАФІЧНИЙ ЦЕНТР УКРАЇНИ: МАНДРІВКА КРАЄМ. (Пішохідний маршрут вихідного дня).....**
4. **МАНДРУЄМО РАЗОМ – ОЛЕКСАНДРІЙЩИНА ЗАПРОШУЄ. (Пішохідні походи).....**
5. **КОЗАЦЬКИМИ ШЛЯХАМИ СЕЛА ЦИБУЛЕВЕ. (Пішохідна спортивно-оздоровча екскурсія вихідного дня).....**
6. **МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРОВЕДЕННЯ ПЕРШОГО УРОКУ У 2012/2013 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ З ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ.....**

ЗДОРОВИМ БУТИ – КРУТО!

(Бібліотечний урок-вікторина)

Мета: формування в учнів навичок здорового способу життя, навичок толерантного спілкування; розширення читацького світогляду.

Обладнання: книжкова виставка «З книгою подружиш – здоров'я здобудеш!»; вислови: «Здорова людина – добра і справедлива», «Не той пропав, що в біду попав, а той, хто духом занепав», плакати «Дерево здоров'я», «Кросворд здоров'я»

Хід заходу

Бібліотекар. Добрий день, дорогі друзі! Сьогодні ми з вами проведемо не простий бібліотечний урок, а урок-вікторину, присвячену здоровому способу життя.

Перед вами книжкова виставка з уже знайомими для вас книжками – це підручники «Основи здоров'я», «Природознавство», «Українська література» та «Зарубіжна література» для 5 класу. Ці дуже потрібні книги були поруч з вами і навчали, як бути здоровими, розповідали казки і оповідання про різні випадки з життя своїх героїв. Сьогодні ми перевіримо, чи уважно ви вивчали ці книги, чи багато ви дізналися з них?

А допоможе нам у цьому цікава конкурсна програма «Здоровим бути – круто!», у якій я пропоную вам прийняти участь. Для цього ми створимо дві команди з учнів 5 класу.

Команди займають свої місця за ігровими столами. Діти обирають назву команди, готують та проголошують свій девіз.

Представляю вам поважне журі нашого конкурсу (*члени журі – це класні керівники 5-х класів та бібліотечний актив*).

І конкурс «Лото-здоров'я»

У чарівному мішечку знаходяться кульки з номерами. Кожен гравець команди по черзі виймає кульку з номером, якому відповідає питання, на яке гравець повинен дати відповідь. Кожна правильна відповідь – 1 бал.

Запитання для першої команди

1. Вибери з переліку продуктів тільки ті, які можуть нашкодити здоров'ю: сметана, яблука, огірки, *пепсі-кола*, хліб, молоко, *чипси*.

2. Який телефонний номер потрібно набрати у разі виникнення пожежі? (101).

3. Як називаються коливання земної поверхні, що виникають унаслідок підземних поштовхів величезної сили? (*Землетрус*).

4. Що треба робити, щоб не хворіти, легше і швидше переносити зміни погоди? (*Загартовуватися*).

5. Кого називають «пасивним курцем»? (*Людину, яка вдихає тютюновий дим, але сама не курить*).

Запитання для другої команди

1. Вибери з переліку людських звичок ті, які корисні для здоров'я: загартовування, *куріння*, чищення зубів, *гризти нігті*, ввічливість, *говорити неправду*.

2. Куди потрібно звертатись і який телефонний номер потрібно набирати, у разі виявлення крадіжки? (*У міліцію, 102*).

3. Як називають розлиття річки при розтаванні снігу, льоду або від тривалих дощів і злив? (*Повінь*).

4. Яка невиліковна хвороба передається тільки через кров, спричиняється вірусом імунодефіциту, який ослаблює організм? (*СНІД*).

5. Яке приміщення у будинку є найнебезпечнішим? Чому? (*Кухня, адже в ній містяться різні електроприлади, газова плита*).

(Музична пауза. Пісня про здорове харчування на мотив пісні «Посмішка»)

Є корисні страви і смачні:

Борщ і каша, груші, сливи, спіла диня.

А шкідливим – дружно скажем: «Ні!»

Не приносять вони користі людині.

Приспів:

Про здоров'я треба дбати,

Вітаміни споживати,

Огірочки, апельсини і морквину.

І тоді, повір, умить

Перестанеш ти хворіть.

Пам'ятай це мудре правило, дитино.

Не купуй нізащо на обід

Різні чіпси, шоколадки і мівіну.

Їх вживать багато нам не слід,

Не приносять вони користі людині.

Приспів (повторюється)

(Журі оголошує кількість балів за I конкурс).

II конкурс « Розгадай кросворд»

Бібліотекар. Діти, ви любите відгадувати загадки? Якщо так, то це дуже добре, бо у наступному конкурсі вам потрібно відгадати загадки і розгадати кросворд. Перед вами, на дошці два кросворди (для кожної команди свій кросворд).

Члени команди по черзі виходять до дошки, слухають питання, дають відповідь і записують її у клітинки кросворду. (Максимальна кількість балів – 5)

Питання до I кросворду

				1.				
2.	О	К	У	Л	Я	Р	И	
3.	П	О	В	І	Т	Р	Я	
4.	М	О	Р	К	В	А		
	5.	Ї	Д	А	Л	Ь	Н	Я
	6.	С	І	Р	Н	И	К	И

1. **Відгадайте слово-підказку.** До кого ми звертаємося, якщо захворіли? (Лікар).
2. Два скельця, три дужки – на ніс і на вушка. (Окуляри).
3. Куди ступиш – всюди маєш, хоч не бачиш – споживаєш. (Повітря).
4. Сидить панна на дворі, а коса її на дворі. (Морква).

5. Ходять туди діти часто

Споживати їжу вчасно.

Це не клас і не читальня.

Смачно пахне у (*Їдальні*).

6. Дерев'яні хлопці у малій коробці

Полягали спати. Не треба чіпати!

Бо вони, як граються, то вогнем займаються. (*Сірники*).

Питання до II кросворду

						1.								
			2.	Б	Л	И	С	К	А	В	К	А		
3.	В	Е	Л	О	С	И	П	Е	Д					
			4.	В	О	Г	О	Н	Ь					
				5.	Б	Е	Р	Е	З	А				
			6.	С	В	І	Т	Л	О	Ф	О	Р		

1. **Відгадайте слово-підказку.** Чим треба займатися, щоб стати сильним, здоровим, витривалим, мати гарну статуру? (*Спорт*).

2. Нерозлийвода із братом – виступаємо у двох.

Я йому підсвічу сцену, він співає: «Ух» та «Ох»! (*Блискавка*).

3. Ухоплю його за роги, розжену колеса-ноги,

Ріжки знизу покручу й по дорозі полечу. (*Велосипед*).

4. Лісом він котився з ревом, їв траву, кущі, дерева.

А коли напивсь води – стих і згаснув назавжди. (*Вогонь*).

5. Я біла і тендітна, зелені маю коси.

І навесні п'ють люди мої цілющі сльози. (*Береза*).

6. Всім перехожим я моргаю, щоб пильно глянули на мене.

Очей же я аж троє маю: червоне, жовте і зелене. (*Світлофор*).

Музична пауза. *Діти співають разом з учасниками вокального гуртка «Пісня про здорове харчування» (на мотив пісні «Посмішка»)*

Є корисні страви і смачні:

Борщ і каша, груші, сливи, спіла диня.

А шкідливим – дружно скажем: «Ні!»

Не приносять вони користі людині.

Приспів: Про здоров'я треба дбати,

Вітаміни споживати,

Огірочки, апельсини і морквину.

І тоді, повір, умиць

Перестанеш ти хворіть.

Пам'ятай це мудре правило, дитино.

Не купуй нізащо на обід

Різні чіпси, шоколадки і мівіну.

Їх вживать багато нам не слід,

Не приносять вони користі людині.

Приспів (повторюється)

Журі оголошує кількість балів за II конкурс.

III конкурс «Книгу прочитаєш – про здоров'я все пізнаєш»

Питання для всієї команди. Правильна відповідь – 1 бал

Запитання для першої команди

1. Назвіть ім'я книжкового героя, який мав декілька шкідливих звичок, завдяки яким став відомим на весь світ, тому що розказував всілякі небилиці так натхненно і переконано, що й сам зрештою починав у них вірити. Назвіть книжку. (*«Пригоди барона Мюнхгаузена»*).

2. Героїню якої казки, не зважаючи на мороз і заметіль, зла мачуха та її дочка відправили до зимового лісу за квітами? Назвіть казку (*«Дванадцять місяців»*).

3. Як називається книга, у якій записані священні тексти, визнані церквою як непорушний закон віри і життя? (*Біблія*).

4. Як звали маленького хлопчика, який зумів не лише вижити в диких джунглях, а й стати їхнім господарем, не втративши при цьому найкращих рис справжньої Людини. (*Мауглі*).

5. Яке природне явище описав у своєму вірші Т.Шевченко? (*Буря*).

Реве та стогне Дніпр широкий,

Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

Запитання для другої команди

1. Назвіть головну героїню казки Ш. Перро у якій йдеться про дівчинку, яка не цуралася брудної роботи, була доброю і широю й за це добра фея нагородила її поїздкою на бал, де вона загубила один з елементів одягу, який, у свою чергу, допоміг їй вийти заміж за принца. Назвіть казку. (*«Попелюшка»*).

2. Назвіть ім'я українського і російського письменника, який чудово змалював казкову красу української ночі. (*Микола Гоголь*).

3. Який словник допоможе нам перевірити правильне написання слів «здоров'я», «загартовування», «безпека»? (*Орфографічний*).

4. Назвіть декілька шкідливих звичок Лиса Микити з казки Івана Франка «Фарбований лис». (*Хитрість, злодійкуватість, схильність говорити неправду*).

5. У міфах стародавньої Греції згадується Гігія – богиня здоров'я. Від її імені походить слово, яким називається наука про здоров'я, його збереження та зміцнення. Назвіть це слово. (*Гігієна*).

III конкурс «Прочитай приказку»

Кожній команді пропонується прочитати приказку, у якій літери у словах переставлені місцями. Правильна відповідь – 5 балів.

1. реДоб рещи цесер не євабу колині дегор (*Добре щире серце не буває ніколи горде*).

2. реГо муто тьжи, хто ямжитт не родожить (*Горе тому жить, хто життям не дорожить*).

Бібліотекар. Наше здорове життя неможливо уявити без блакитного неба, ясного сонця, зеленого лісу, чистого повітря, тобто, якщо сказати одним словом, без *природи*.

Зверніть увагу на цю чудову виставку *Яке розмаїття довідкової і художньої літератури чекає на вас!* Ці гарні й дуже корисні книги допоможуть вам у навчанні, розкажуть багато цікавого про природу, тварин, навколишній світ, навчать, як

правильно жити у гармонії з природою і бути здоровими. А для того, щоб ближче познайомитися з цими книжками, вам треба просто прийти до бібліотеки і прочитати їх. І тоді ви станете не тільки гарними читачами, а ще й бібліотекознавцями.

Презентація бібліотекарем книжкової виставки.

І розділ **«Книги, які знають все...»**

Земля і океани. Ілюстрована дитяча енциклопедія / автор-укл. Г.С.Тегельман – Харків : Веста, 2009. – 64 с.: іл. – (Сер. «Все про все»).

Наука і космос. Ілюстрована дитяча енциклопедія / автор-укл. Ю.В.Блоха – Харків : Веста, 2009. – 64 с.: іл. – (Сер. «Все про все»).

Тваринний світ полярних зон. Ілюстрована енциклопедія / автор і упор. І.В.Гончаренко. – Харків : Промінь, 2005. – 64с.: іл.

Україна. Живий світ. Дитяча енциклопедія / О.Ф.Цеханська, Д.Г.Стрелков. – Харків : Ранок, 2008. – 128 с.: іл.

ІІ розділ **«Книгу мудру прочитаєш – про здоров'я все пізнаєш»**

Антон Алатон. [Фантастичні оповідки про дівчинку Майю]: У 5 кн. – К. : Алатон, 1997. – (Сер. «Невидимий світ»).

Бібліотекар. А зараз я пропоную вам наступний **ІV конкурс.**

Перед вами табличка зі словом **«БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО»**. Слово складне, але з нього можна утворити безліч нових слів, що ви і зробите протягом 3-х хвилин. За кожне утворене слово – 1 бал.

Бібліотека, літо, коза, закон, знак, зона, озон, вокал, ікона, банкет, бант, батон, біб, вазон, бізон, білет, котлета, візок, тіло, балет, білка, бал, весна, сівба, атлет, лан, лев, лінза, ліс, літак, сік, сітка, нота, тека, скло, світ, світло...)

*Музична пауза. **Пісня про фізкультуру і спорт** (на мотив пісні «У траві сидів коник»).*

Із спортом ми дружили,

Зарядку всі робили.

І жили – не тужили,

Здоровими були

Приспів: Повірте мені, повірте мені,

Не бігалося, не гралося.

Повірте мені, повірте мені,

І сонними були.

Приспів: Повірте мені, повірте мені,
Жили і не тужили.
Повірте мені, повірте мені,
Здоровими були.

Ми в різні ігри грались,
У озері купались,
В походи всі збирались
І весело жили.

Приспів: Повірте мені, повірте мені,
В походи всі збирались.
Повірте мені, повірте мені,
І весело жили.

Та якось Лінь підкралась,
І щось із нами сталося,
Не бігалося, не гралося
Всі сонними були.

Журі оголошує кількість балів за IV конкурс.

Бібліотекар.

Ми сьогодні добре грали
Про здоров'я все пізнали.
Про тварин і про природу,
Про гаразди і негоду.

Та залишилося нам
Висновок усьому дати.
І маленьке деревце
Одягти в зелені шати.

Бібліотекар. Поки наше журі підраховує загальну кількість балів, я хочу, щоб ви уважно подивилися на деревце і сказали, чого йому не вистачає? (*листочків*). А для того, щоб деревце зазеленіло, вам потрібно йому допомогти. Для цього у вас на столах лежать листочки, на яких написані корисні і шкідливі звички. Ваше

Усі маленькі діти
Знов почали хворіти,
І ніде правди діти –
Ослабли враз усі.

Приспів: Повірте мені, повірте мені,
І ніде правди діти.
Повірте мені, повірте мені,
Ослабли враз усі.

Тоді ми зрозуміли,
Що помилку зробили,
Що нам потрібна сила
Й здоров'я повсякчас.

Приспів: Повірте мені, повірте мені,
Що нам потрібна сила.
Повірте мені, повірте мені,
Й здоров'я повсякчас.

завдання вибрати тільки корисні звички, які сприяють збереженню здоров'я і роблять наше життя гарним і щасливим. *(Листочки з правильними відповідями прикріплюються до дерева).*

Корисні звички (листочки). *Посміхатися друзям, бути чемним і вихованим, займатися фізкультурою, бути чесним і відкритим, загартовування, ігри на свіжому повітрі, правильне харчування, мити руки перед вживанням їжі, оберігати природу, дбати про рідних, знати свої права та обов'язки, чистити зуби, здобувати освіту, вивчати правила дорожнього руху, не чіпати бездомних собак і кішок, не відкривати двері незнайомим.*

Шкідливі звички (листочки). *Куріння, алкоголізм, вживання наркотиків, неповага до старших, битися з товаришами, гризти нігті, гратися з електроприладами, ходити по льоду, бути злим і роздратованим, гратися з сірниками, ходити по залізничним коліям, купатися у заборонених місцях, бути жадібним і заздрисним, перебігати дорогу під час руху авто.*

Бібліотекар. Журі підрахувало кількість балів кожної з команд і назве переможців.

Представник журі нагороджує команду-переможця та подяки і призи всім учасникам команд за активну участь у грі.

Бібліотекар. Діти, ось і добігає кінця наша зустріч. Я гадаю, що конкурсні завдання для вас не були важкими, тому ви з ними дуже добре впоралися.

У цій грі переможців і переможених немає, тому що кожен, хто дбає про своє здоров'я і про здоров'я інших, хто знає, як зберегти наш світ від зла і ненависті, той завжди є і буде переможцем.

До нових зустрічей!

Використана література

1. Бойченко Т.Є. та ін. Основи здоров'я: підр. для 5 кл. [Текст] / Т.Є. Бойченко – К. : Навч. книга, 2005. – 192 с.
2. Вознюк Л. 1111 загадок. [Текст] / Л.Вознюк – Тернопіль: Вид. «Підручники і посібники», 2008. – 224 с.

3. Воронцова Т.В. та ін. Основи здоров'я: підр. для 5 кл. Т.В. Воронцова – К. : Алатон, 2005. – 176 с.

4. Ковбасенко Ю.І., Зарубіжна література: підр. для 5 кл. [Текст] / Ю.І. Ковбасенко, Л.В.Ковбасенко. – К. : Грамота, 2005. – 296 с.

5. Мокий А. Заспіваймо пісню веселеньку...: Дитячі пісні про здоров'я [Текст] / А.Мокий // Здоров'я та фізична культура [Вкладка]. – 2010. – № 9. – С. 15-16.

6. Шабельникова Л.П. Українська література: підр. для 5 кл. [Текст] / Л.П. Шабельникова. – К. : Грамота, 2005. – 296 с.

7. Ярошенко О.Г. Природознавство: підр. для 5 кл. [Текст] / О.Г. Ярошенко – К. : Генеза, 2005. – 128 с.

ОЗОНОВІ ДІРИ: МІФИ ЧИ РЕАЛЬНА ЗАГРОЗА *(Урок-дослідження)*

Мета та завдання: надати інформацію про проблеми, спричинені руйнуванням озонового шару, а також необхідні заходи захисту; розвивати вміння здобувати інформацію, аналізувати її, робити висновки; виховувати екологічну культуру, бережливе ставлення до природи та свого здоров'я.

Обладнання: фільм «Ozzy Ozone» з навчально-методичного комплексу «Зелений пакет», ватман, олівці, фломастери, мультимедійна дошка.

Форми та методи роботи: лекція, обговорення, тест, відеопрезентація.

Концепція: руйнування озонового шару становить істотну загрозу для здоров'я людей та інших істот на планеті.

Хід заходу

В озонову дірку подивився янгол:

– Господи, скажи їм, щоб вони схаменулись!

Л. Костенко

I. Організаційний момент.

(Привітання, організація учнів, психологічне налаштування до роботи).

Вчитель. - У процесі історичного розвитку людина поступово втрачала зв'язки з природою. На певному етапі розвитку цивілізації людина почала активно перетворювати природу і її вплив на довкілля зростав з кожним сторіччям, доки не став провідним екологічним.

Діяльність людини, що нині визначає обличчя Землі, поставила її перед важким вибором: або і далі жити за принципом «після нас – хоч потоп», нехтуючи законами природи, або ж розвивати те, що американський еколог О. Леопольд назвав «екологічною совістю», тобто відповідальність перед наступними поколіннями за стан нашої планети. Перелік екологічних проблем, породжених діяльністю людини, досить довгий. Ці проблеми поставили людство на межу всеосяжної кризи, яка загрожує його існуванню.

- Давайте згадаємо про основні екологічні проблеми людства.

Вправа «Мозковий штурм».

II. Аналіз результатів попереднього опитування.

(Група учнів провела попереднє опитування серед рідних, знайомих, однокласників з теми «Екологічні проблеми сучасності» з метою з'ясування найбільш значимих екологічних проблем сучасності).

Учні представляють результати своїх досліджень:

1. Зниження кількості та якості питної води – 15%
2. Знищення лісів – 11%
3. Забруднення повітря – 23%
4. Зменшення видового різноманіття тварин і рослин – 10%
5. Озонові діри та парниковий ефект – 10%
6. Проблеми побутових відходів – 18%
7. Забруднення та деградація ґрунтів – 8%
8. Наслідки Чорнобильської катастрофи – 5%

Висновок: більшість опитуваних не вважають проблему руйнування озонового шару найбільшою екологічною проблемою, але відзначають її серед найбільш значимих.

Сьогодні на нашому заході ми продовжимо роботу над циклом занять з екологічної безпеки і розглянемо проблему руйнування озонового шару з різних точок зору та сформуємо своє уявлення щодо реалій відносно обраного питання.

III. Перегляд відеофільму «Ozzy Ozone».

Дайте відповіді на запитання:

- Яка функція озонового шару?
- Що означає термін «озонова діра»
- Які причини руйнування озонового шару?

Метод «Шість капелюхів мислення» (перший етап).

Учитель пропонує учням висловити свої думки, розподілившись на групи за методом «Шість капелюхів мислення». На даному етапі використовуються капелюхи трьох кольорів: «чорний» – вказує негативні сторони даної проблеми, «білий» – визначає об'єктивні факти погіршення озонового шару; «червоний» – висловлює власне ставлення до визначеної проблеми.

- Для поглиблення розгляду теми ми запросимо до слова учнів, які отримали випереджувальне завдання та готові представити результати своїх досліджень.

IV. Презентація випереджувальних завдань учнів.

1. Виступ групи істориків.

Зменшення озонового шару в Антарктиді довели в 1985 році члени британської наукової експедиції з найстарішої на білому континенті станції «Фарадей», що з лютого 1996 року належить Україні й носить ім'я геніального українського вченого В. Вернадського. Вони помітили, що концентрація озону в стратосфері тривожно знижувалася.

Вони повідомили про абсолютно несподіваний факт: весняний вміст озону в атмосфері над станцією Халлі-Бей в Антарктиді зменшився за період з 1977 по 1984 р. на 40%. Незабаром цей висновок підтвердили і інші дослідники, що показали також, що область зниженого вмісту озону тягнеться за межі Антарктиди і по висоті охоплює шар від 12 до 24 км, тобто значну частину нижньої стратосфери. Фактично це означало, що в полярній атмосфері є озонова «діра».

Найбільш докладним дослідженням озонового шару над Антарктидою був міжнародний Літаковий Антарктичний Озонний Експеримент. У його ході вчені з 4 країн декілька разів підіймалися в область зниженого змісту озону і збирали детальні відомості про розміри «діри» і хімічні процеси, які в ній відбуваються. На початку 80-х років по вимірюваннях зі супутника «Німбус-7» аналогічна «діра» була виявлена і в Арктиці, щоправда вона охоплювала значно меншу площу і падіння рівня озону в ній було не таким значним – біля 9%. У середньому по Землі з 1979 по 1990 р. вміст озону впав на 5%.

У XXI столтті вчені щороку констатують зменшення концентрації озону в середньому шарі атмосфери та вивчають вплив цього факту на здоров'я людини.

2. Виступ групи хіміків.

Проблема озону, як одного з малих газових компонентів атмосфери, що раніше становила інтерес лише для невеликого кола вчених, у цей час набула глобального значення. Така зміна пояснюється відкриттям того факту, що нормальний вміст озону в атмосфері перебуває під загрозою в результаті господарської діяльності людини.

Якби всю кількість озону зібрати за нормального тиску 760 мм рт. ст. і температури 273,15 К, то товщина цього шару склала б усього 2,5-3 мм. Озон являє собою їдкий, трохи блакитнуватий газ. Його молекула складається із трьох атомів кисню (O_3), так що озон є «хімічним родичем» більш стабільної й багатой в атмосфері речовини, необхідної для дихання людини, що складається з двох атомів кисню (O_2).

Властивості озону:

- здатність поглинати біологічно небезпечне ультрафіолетове випромінювання Сонця;
- озон – найсильніший окислювач (просто кажучи – отрута), тому приземний озон небезпечний;
- здатність поглинати інфрачервоне випромінювання земної поверхні;
- здатність прямим і непрямим чином впливати на хімічний склад атмосфери.

Оскільки механізм створення молекул озону перебуває в балансі з механізмом їхнього руйнування, то середня кількість озону в стратосфері вчені вважають величиною порівняно постійної з моменту утворення сучасної атмосфери Землі.

На відміну від інших атмосферних складових озон з'явився в атмосфері винятково хімічним шляхом і є наймолодшим атмосферним компонентом. З екологічної точки зору, найціннішою властивістю озону є його здатність поглинати біологічно небезпечне ультрафіолетове випромінювання Сонця.

Загибель атмосферного озону відбувається в результаті наступних процесів:

<u>Хлорний цикл:</u>	<u>Азотний цикл:</u>
$CF_2Cl_2 + h\nu = CF_2 + Cl + Cl$	$NO + O_3 = NO_2 + O_2$
$Cl + O_3 = ClO + O_2$	$NO_2 + O = NO + O_2$
$ClO + O_2 = Cl + O_2$	

Озон у стратосфері постійно народжується й гине, отже, його шар складається з рівноважної кількості. А оскільки ця рівновага рухлива, то товщина озонного шару може змінюватися. Спостерігаються добові, сезонні коливання вмісту озону, а також цикли, пов'язані з багаторічними змінами сонячної активності. Найбільша кількість озону (46 %) утвориться в стратосфері тропічного поясу, там максимум його щільності перебуває приблизно на висоті 26 км від поверхні. У середніх широтах він розташовується нижче: зимою – на висоті 22 км, а влітку – 24 км. У полярних районах висота максимуму становить усього 13-18 км, і тут озон найбільш інтенсивно переноситься в нижні шари атмосфери.

Існує велика кількість причин ослаблення озонного щита, викликаного антропогенною діяльністю. Загалом їх можна об'єднати у дві групи.

1). Викиди висотних літаків і ракет.

По-перше, запуски космічних ракет. Паливо, що згорає, «випалює» в озонному шарі більші діри. Колись вважали, що ці «діри» затягуються. Виявилось – ні, вони існують досить довго.

По-друге, літаки. Особливо ті, що летять на висоті 12-15 км. Пара, що викидається ними, й інші речовини руйнують озон. Але, у той же час літаки, що

летять нижче 12 км, дають збільшення озону. У містах він – один зі складових фотохімічного смогу.

По-третє, окиси азоту. Їх викидають ті ж літаки, але найбільше їх виділяється з поверхні ґрунту, особливо при розкладанні азотних добрив.

Оскільки на сьогодні польоти на надзвукових літаках здійснюються не дуже часто, вони не наносять істотної шкоди озоновому шару. Запуски ракет відбуваються також не надто часто, але вони можуть наносити дуже серйозний збиток озоновому шару.

2). Хлорофторовуглеці (ХФВ), або фреони.

Колись фреони розглядалися як ідеальні для практичного застосування хімічні речовини, оскільки вони дуже стабільні, неактивні, нетоксичні. Як це не парадоксально, але саме інертність цих сполук робить їх небезпечними для атмосферного озону. ХФВ не розпадаються швидко в тропосфері (нижньому шарі атмосфери, що простирається від поверхні землі до висоти 10 км), як це відбувається, наприклад, зі здебільшого окислів азоту, і зрештою проникають у стратосферу, верхня границя якої розташовується на висоті близько 50 км. Коли молекули ХФВ піднімаються до висоти приблизно 25 км, де концентрація озону максимальна, вони піддаються інтенсивному впливу ультрафіолетового випромінювання, що не проникає на менші висоти через екрануючу дію озону. Ультрафіолет руйнує стійкі у звичайних умовах молекули фреонів, які розпадаються на компоненти, що мають високу реакційну здатність, зокрема, атомний хлор. Таким чином, ХФВ переносить хлор з поверхні землі через тропосферу й нижні шари атмосфери, де менш інертні сполуки хлору руйнуються, у стратосферу, до шару з найбільшою концентрацією озону. Дуже важливо, що хлор при руйнуванні озону діє подібно каталізатору: у ході хімічного процесу його кількість не зменшується. Внаслідок цього один атом хлору може зруйнувати до 100000 молекул озону перш ніж буде дезактивований або повернеться в тропосферу.

Зараз викид фреонів в атмосферу обчислюється мільйонами тонн, але варто помітити, що навіть у гіпотетичному випадку повного припинення виробництва й

використання ХФВ негайного результату досягти не вдасться: дія фреонів, які вже потрапили в атмосферу, буде тривати кілька десятиліть. Вважається, що час життя в атмосфері для двох найбільш широко використовуваних ХФВ: фреон-11 (CFCl_3) і фреон-12 (CF_2Cl_2) становить 75 і 100 років відповідно.

3. Виступ групи політиків.

22 березня 1985 року була прийнята Віденська конвенція «Про охорону озонового шару», в якій країни-учасники домовились про:

- необхідність проведення систематичних і фундаментальних досліджень;
- включити в законодавство вимоги по зменшенню і ліквідації речовин, які руйнують озоновий шар;
- створити спеціальну комісію по координуванню – Секретаріат по озону.

Монреальський протокол щодо речовин, які руйнують озоновий шар, ухвалено 16 вересня 1987 року. Його основна мета – запобігання руйнуванню озонового шару в результаті антропогенних дій. У рамках Монреальського протоколу вдалося заборонити виробництво та споживання більш як 100 видів хімікатів, що руйнують озоновий шар.

Доповнення та зміни до Монреальського протоколу було здійснено вже кілька разів: 1990 р. (Лондон), 1992 р. (Копенгаген), 1997 р. (Монреаль); 1999 р. (Пекін).

До 2010 року протокол Монреаля було ратифіковано всіма країнами. Відповідно до досягнутої домовленості в Монреалі, розвинені країни повинні знизити споживання хлорофторовуглеців.

Завдяки вживанню національних та глобальних заходів, учасники Протоколу скоротили виробництво і споживання озоноруйнуючих речовин більш як на 98%. Згідно розрахункам вчених, якщо б не існувало Монреальського протоколу і не були проведені заходи охорони, руйнування озонового шару в 2050 році в північній частині досягло б 50%, а на півдні – 70%.

В аерозолях уже використовується заміник фреонів – пропан-бутанова суміш, яка за фізичними параметрами практично не поступається фреонам, але, на відміну від них, є вогненебезпечною. Проте, такі аерозолі вже виробляються в багатьох країнах. Складніша справа з холодильними установками – другим за

величиною споживачем фреонів. Річ у тім, що через полярність молекули ХФВ мають високу теплоту випаровування, що дуже важливо для робочого тіла в холодильниках і кондиціонерах.

У багатьох країнах ведуться розробки нових замінників і вже досягнуті непогані практичні результати, але повністю ця проблема ще не вирішена.

4. Виступ групи екологів.

Жорсткий ультрафіолет погано поглинається водою і тому представляє велику небезпеку для морських екосистем. Експерименти показали, що планктон, що мешкає в поверхневому шарі, при збільшенні інтенсивності жорсткого ультрафіолетового (УФ) опромінення може серйозно постраждати і навіть загинути повністю. Планктон знаходиться в основі харчових ланцюжків практично всіх морських екосистем, тому без перебільшення можна сказати, що практично все життя в поверхневих шарах морів і океанів може зникнути.

5. Виступ групи лікарів.

Надмірне опромінення ультрафіолетом може призвести до розвитку гострих та хронічних уражень шкіри, очей, імунної системи. Найпростіший та загальновідомий приклад негативної дії УФ випромінювання на людину – сонячний опік. До інших гострих уражень належать фотокератит та фотофоньюктивіт. При постійній дії надмірної кількості УФ-випромінювання у людини можуть виникнути різні види раку шкіри і катаракта. Але слід пам'ятати і про користь: УФ стимулює вироблення вітаміну D у шкірі, ним знезаражують воду та вбивають хвороботворні мікроорганізми, використовують для лікування шкірних хвороб, рахіту, жовтяниць.

Після того, як у 1888 році на Міжнародному гігієнічному конгресі у Відні було визнано, що з питною водою можуть поширюватися заразні хвороби, почалися пошуки найбільш ефективного способу знезаражування води. Їх було знайдено безліч, і серед інших – хімічна обробка води озоном. Перевага цього способу в тому, що озонована вода, на відміну від хлорованої, не набуває стороннього запаху й смаку та не містить шкідливих речовин.

Всесвітня організація охорони здоров'я рекомендує:

- тримайте немовлят та дітей до 12-ти місяців у тіні;

- обмежте час перебування на сонці дітей опівдні;
- одягайте одяг, що захищає тіло від сонця, головний убір та сонячні окуляри;
- застосовуйте сонцезахисні креми з фактором захисту SPF 15+;
- уникайте використання ламп для засмаги та соляріїв;
- пам'ятайте, що захист від сонця необхідний під час будь-якої роботи назовні.

V. Анкетування учнів. Ми пропонуємо вам анкету «Ризики для здоров'я». У цій анкеті описано, які типи людей мають підвищений ризик розвитку раку внаслідок тривалого перебування на сонці.

1. Якого кольору ваше волосся?

- русяве/руде – 4 бали;
- коричневе – 3 бали;
- чорне – 1 бал.

2. Якого кольору ваші очі?

- блакитні/зелені – 4 бали;
- світло-карі – 3 бали;
- темно-карі – 1 бал.

3. Якщо влітку ви перебуваєте на сонці протягом години:

- ви отримуєте сонячний опік та на шкірі з'являються маленькі пухирці – 4 бали;
- спочатку ви отримуєте сонячний опік, який потім претворюється на засмагу – 3 бали;
- ви засмагаєте – 1 бал.

4. У вас є ластовиння?

- багато – 5 балів;
- мало – 3 бали;
- ні – 1 бал.

5. Чи ви працюєте:

- на вулиці – 4 бали;

- на вулиці та у приміщенні – 3 бали;
- у приміщенні – 1 бал.

6. Чи хворіли члени вашої родини на рак?

- так – 5 балів;
- ні – 1 бал.

7. Де ви живете?

- у регіоні з прохолодним кліматом – 4 бали;
- у регіоні з помірним кліматом – 3 бали;
- у регіоні з теплим кліматом – 2 бали.

Аналіз результатів анкетування. Ризик розвитку раку шкіри є: 1-15 балів – мінімальний; 16-22 балів – середній; 26-30 балів – високий. Анкета є тільки «індикатором» ризику та зовсім не є причиною для занепокоєння.

VI. Формулювання висновків.

1. Вправа «Мікрофон».

- Продовжити речення «Про озоновий шар я знаю, що....»

2. Групова робота учнів.

Уявіть, що ви входите до складу агітбригади «Зелений патруль» і вам необхідно розповісти про проблему руйнування озонового шару. Розділіться на три групи і за 5 хвилин створіть презентацію з проблеми «Руйнування озонового шару та загрози для здоров'я людей».

VII. Висновок уроку.

Вчитель. Пам'ятайте: явище серйозного пошкодження озонового захисту біосфери Землі є типовим прикладом глобальної екологічної проблеми техногенного характеру. Історія «озонової діри» цікава не тільки сама по собі, а й як перший приклад порівняно оперативної і скоординованої дії вчених та урядів більшості країн світу.

Метод «Шість капелюхів мислення» (другий етап).

Учитель пропонує обговорити проблему руйнування озонового шару, що становить загрозу для здоров'я людей, за такими ключовими питаннями:

«Білий капелюх» – Що ви дізналися нового?

«Жовтий капелюх» – Яка актуальність цієї проблеми?

«Чорний капелюх» – Яку небезпеку становить руйнування озонового шару?

«Зелений капелюх» – Чи можете ви запропонувати свої ідеї та пропозиції стосовно покращення даної ситуації?

«Червоний капелюх» – Чи змінилося ваше відношення до цієї проблеми?

«Синій капелюх» – Підбиття підсумків.

VIII. Додаткове дослідження.

1. Зробіть огляд товарів, що продаються в магазині біля дому. Чи позначені вони символами, які означають відсутність озоноруйнучі речовини (ОРР)?

2. Дослідіть підприємства України (Кіровоградської області), які застосовують ОРР та дізнайтеся чи планують вони використовувати їх замітники?

Література:

1. Зелений пакет. Посібник для вчителя. – Регіональний екологічний центр для Центральної та Східної Європи, 2010. – 256 с.

О.В. Александров,

керівник туристсько-краєзнавчого гуртка
Добровеличківського ЦДЮТ, інструктор
дитячо-юнацького туризму України

ГЕОГРАФІЧНИЙ ЦЕНТР УКРАЇНИ: МАНДРІВКА КРАЄМ (Пішохідний маршрут вихідного дня)

Мета та завдання: Поглибити знання учнів з історії та культури рідного краю; виховувати любов до рідної землі; формувати поняття про дбайливе ставлення до природи; розвивати вміння орієнтуватися на місцевості, пересування по пересічній місцевості, долати локальні та протяжні перешкоди; відвідати цікаві природоохоронні об'єкти Добровеличківського району

Спорядження та матеріали.

Індивідуальне спорядження:

1. Рюкзак або ранець;
2. Плащ-накидка поліетиленова;

3. Одежа: куртка, головний убір, спортивний костюм (сорочка, джинси), шкарпетки. З урахуванням сезону та погодних умов можна доповнити: купальник, светр та інші теплі речі;

4. Взуття: кросівки або черевики, запасне взуття (кеди).

5. Кружка, ложка, ніж, пляшка з негазованою водою, салфетки;

6. Блокнот, ручка, компас, карта, годинник, сірники в упаковці;

7. Туалетне приладдя (рушник, мило, носовичок);

8. Ремнабір (голка, нитка, шпильки, скотч), аптечка (бинт, пластир, вазелін);

9. Проїзні документи (свідоцтво про народження, учнівський квиток);

10. Продукти харчування (відповідно до нормативно-правового забезпечення).

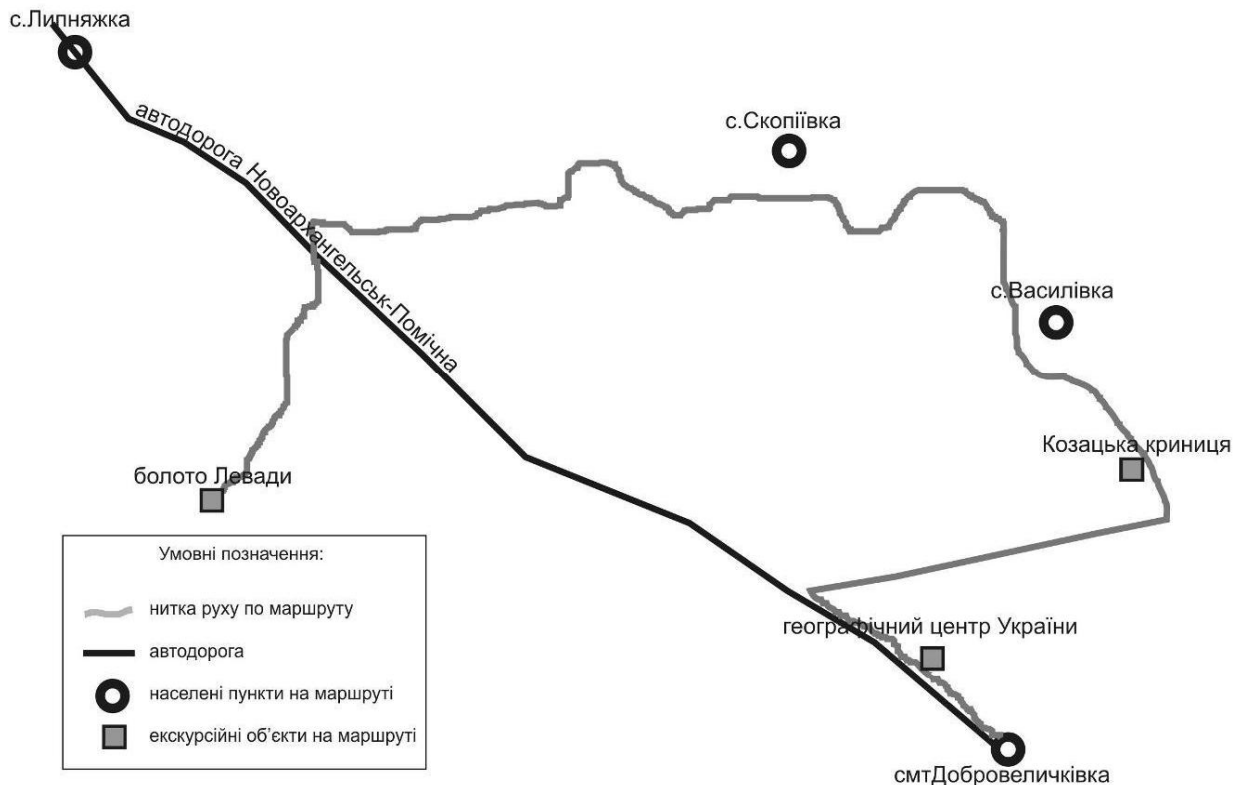
Групове спорядження:

1. Сокирка, лопатка, плівка-тент(3×3 м), скатертинка, пакети для сміття.

2. Групова медаптечка, ремнабір, фотоапарат.

Туристичний маршрут в деталях

Географічний центр України: мандрівка краєм

Для району подорожі характерним є:

- Основна частина пролягає в степовій зоні Придніпровської височини на абсолютних висотах 115-190 метрів над поверхнею моря.
- Маршрут проходить по долинах річок і польових дорогах.
- Є зручні місця для організації привалів і обіду із доступом до джерельної і криничної води.

Загальні відомості про Добровеличківський район

Районний центр – Добровеличківка. Район розташований на південно-західних відроггах Придніпровської височини. Територію перетинають три ліві притоки річки Синюхи – Кагарлик, Сухий Ташлик і Чорний Ташлик. Північна частина району знаходиться у лісостеповій зоні, південна – у степовій.

Промисловість представлена харчовою промисловістю та переробкою сільськогосподарської продукції та видобувною (граніт) промисловістю.

Добровеличківський район – адміністративно-територіальна одиниця Кіровоградської області України.

Територія Добровеличківського району — 1 297 кв.км.

Населення складає 39700 чоловік.

Природоохоронні об'єкти на маршруті

Гідрологічна пам'ятка природи «Козацька криниця»

За історичними свідченнями відомо, що ця територія входила до Буго-Гардівської паланки Запорізької Січі. Основним типом поселень були козацькі зимівники, які виникали як правило біля річок, озер, природних джерел. Тому не випадкова ця назва «Козацька криниця». Джерельна вода має добрий мінеральний склад та приємна на смак.

Минуло століття, а Козацька криниця і нині вихлюпує підземну прохолоду на висоті більш як сорок метрів на пагорбі. У цьому її унікальність.

Оповита легендами, багато чого повідає цікавого подорожуючим степовими дорогами України. Над криницею – верби гомонять, своїми вітами запрошуючи скуштувати води – і той хто скуштує її, оздоровиться цілющим степовим повітрям,

життя його набуде нового змісту чистого і глибинного, а бажання обов'язково здійсняться.

Пам'ятка природи місцевого значення «Болото «Левади»

Болото Левади – це мальовничий куточок Добровеличківського району та безцінна пам'ятка природи. Тут росте багато видів квітів, чагарників, різнотрав'я. Вся ця рослинність сприяє незабутньому краєвидові. Тут протікає вузька річка Добра, яка є невід'ємною частиною цієї краси. Влітку тут зелено і можна відчутися запах квітів, та саме головне Ви можете почути пісню птахів, які там мешкають. Болото Левади – це пам'ятка природи, якою не тільки насолоджуються, а й потрібно берегти.

Болото Левади розташоване неподалік від смт. Добровеличківка в заплаві р. Добра, притоки р. Сухий Ташлик. Землекористування колгоспу «Правда» в с. Липняжка. Площа – 10-15 га. Межі болота окреслені таким чином: від початку бічної, Біловусової балки (де раніше починалося днище ставу) до заростей високо трав'я у верхній частині.

Технічний опис маршруту

Маршрут доступний для проходження як місцевими групами туристів, так і тими, які приїхали із інших населених пунктів, в тому числі з Кіровограда. В районному центрі є автобусна станція, яка має сполучення з більшістю райцентрів нашої області.

До місця можна дістатися як ранішніми рейсами, так і вечірніми, переночувавши перед початком маршруту в наметах у садових насадженнях поблизу географічного центру України

Маршрут починається на Добровеличківській автостанції, потрібно вийти на автодорогу, та рухатися в сторону околиці селища на північний схід. Пройшовши 700 метрів на околиці селища ви побачите пам'ятний знак «Географічний центр України» (48°24'1.31" пн. ш, 31° 9'25.23" сх. д).

Зараз детальніше про цей цікавий об'єкт. Ініціаторами дослідження Кіровоградщини, як географічного центру України, були працівники Добровеличківського районного краєзнавчого музею Проскаченко Д.Д. та Нога В.Я.

Їх підтримав Шевченко Віктор Олексійович, доктор географічних наук, професор, який в 1989 році визначив точку географічного центру України – селище Добровеличківка Кіровоградської області. Його методика найповніше враховує конфігурацію території України, сферичність її поверхні й показує, що центр України – на північно-східній околиці смт. Добровеличківка.

У липні 1991 року у точці географічного центру України встановлено тимчасовий пам'ятний знак з написом «Тут буде встановлено пам'ятний знак «Географічний центр України»».

24 серпня 2002 року, у День Незалежності України, на цьому місці урочисто відкрито пам'ятний знак: 24-х тонна брила із сірого граніту місцевого кар'єру, де закріплено табличку з чорного граніту на якій викарбовано Державний герб України (тризуб), нижче напис «Географічний центр України», ще нижче картографічне зображення: контури України в рамці з картографічною сіткою (позначені та підписані меридіани та паралелі); також позначено м. Київ, р. Дніпро та спеціальними значками і підписами крайні точки території України (мис Сарич, Петровське, Червона Зірка та Чоп), точка географічного центру – Добровеличківка та герб Добровеличківського району.

Задля справедливості необхідно відмітити про перебіг дискусій, про точність визначення географічного центру України та крайніх точок території України.

Добровеличківка, як географічний центр України, визначена хронологічно першою. Одним з перших туристів, який цілеспрямовано відвідав Географічний центр у Добровеличківці, є відомий український мандрівник, Заслужений Журналіст України Микола Хрієнко, який зробив визначний внесок у популяризацію географічного центру України у Добровеличківці. Під час виконання журналістського проекту «Українці за Уралом» на вершинах 17-ти найвищих перевалів Колимської траси і на Чукотці, а також на мисі Дежньова та в Бухті Командор на острові Беринга він розсипав землю, взяту біля пам'ятного знаку Географічний центр України у Добровеличківці.

Далі потрібно пройти по трасі в тому самому напрямку і через 400 метрів повернути направо на польову дорогу. По цій дорозі потрібно рухатися, нікуди не

звертаючи, і приблизно через 3 кілометри ви вийдете до річкової долини з досить крутими бортами. Не спускаючись вниз, потрібно пройти наліво в сторону високих і розлогих верб 300 метрів. Перед вами буде гідрологічна пам'ятка природи «Козацька криниця» (48°24'36.35" пн.ш., 31°11'21.39"сх.д.) Поблизу джерела облаштоване місце відпочинку із імпровізованими столиками і стільцями із граніту. Можна організувати привал і поповнити запаси питної води із джерела. Відпочивши в тіні вікових верб і напившись водиці з козацької криниці рухаємось далі.

Потрібно йти вздовж річки за течією до місця її впадіння в річку Сухий Ташлик. Цей відрізок шляху займає приблизно 3 кілометри.

Сухий Ташлик – річка межах Новоукраїнського, Добровеличківського і Вільшанського районів Кіровоградської області. Ліва притока Синюхи (басейн Південного Бугу). Довжина 57 км. Площа водозбірного басейну 741 км². Похил річки 1,4 м/км. Долина завширшки 1,5-2 км, завглибшки до 40-50 м. Річище звивисте, завширшки до 10-15 м. Використовується на зрошення. Є чимало ставків.

Потрібно рухатись спочатку вздовж ставка, потім пройти вздовж річки село Скопіївку, і далі аж до гранітного кар'єру. Шлях проходить стежками по березі річки, а місцями ґрунтовою дорогою. Перед кар'єром потрібно звернути вліво, щоб його оминати, тому що місцями є непрохідні завали граніту і круті обриви.

По цій дорозі потрібно рухатися 2 кілометри, аж поки знову не вийдете на автомобільну трасу. На цей раз її потрібно перетнути і рухатися проти течії річки Доброї.

Річка Добра – починається в балці на південній околиці селища Добровеличківка. Довжина 16 кілометрів. Протікає через населені пункти Добровеличківку, Варваро-Олександрівку, Липняжку. В межах села Липняжка впадає в річку Сухий Ташлик. Є його лівою притокою. За однією із версій саме цій річці має завдячувати Добровеличківка за свою назву.

Вздовж річки потрібно пройти 2 кілометри і ви дійдете до місцевої пам'ятки природи «Болото Левади» (48°24'24.43" пн.ш., 31° 5' 10.46" сх.д.). Саме цей об'єкт є кінцевою точкою маршруту. Після останнього привалу і огляду особливостей

природи, унікальної в своєму роді для цієї місцевості, потрібно розпочинати рух назад.

Для туристів з інших місць доступний варіант проходження в зворотному напрямі до траси і очікування автобуса до Кіровограду.

Місцеві ж туристи мають рухатися по стежці вздовж траси до Добровеличківки. Довжина цього відрізка складає 5 кілометрів по прямому і рівному відрізку.

Загалом маршрут проходить по слабо розчленованій ділянці, лише в окремих місцях потрібно подолати незначні підйоми і спуски, в місцях активного ведення активного сільського господарства деякі ділянки потрібно обходити подалі від води.

Частково маршрут був апробований гуртківцями туристсько-краєзнавчого гуртка Добровеличківського ЦДЮТ на відрізку від Добровеличківки до Козацької криниці восени 2011 року. Також весь маршрут був пройдений автором на велосипеді із точним визначенням відстані маршруту по велосипедному комп'ютеру.

Маршрут доступний для проходження найменшими гуртківцями та сприяє підготовці до ступеневих походів, а також для дорослих груп, як варіант активного туризму, який зараз має тенденцію до розвитку в світі загалом та Україні зокрема.

Графік руху

Ділянка маршруту	Протяжність	Чистий ходовий час	Характеристика шляху
1. Автостанція – географічний центр України	700 метрів	15 хв.	Асфальтована дорога
2. Географічний центр України – Козацька криниця	3,5 км	1 год.	Асфальтована дорога, ґрунтова дорога
3. Козацька криниця – річка Сухий Ташлик	2,5 км	50 хв.	Стежка вздовж балки
4. Річка Сухий Ташлик – річка Добра	6,5 км	1,5 год.	Ґрунтова дорога

5. Вздовж річки Добра до болота «Левади»	2,8 км	40 хв.	Стежка вздовж річки
--	--------	--------	---------------------

Використані джерела:

1. Буклет Добровеличківського краєзнавчого музею «Туристичними стежками Добровеличківщини». – Добровеличківка, 2010.
2. Кривульченко А.І. «Водні об'єкти Кіровоградської області». – Кіровоград, 2011.
3. Інтернет-ресурси: <http://uk.wikipedia.org>; <http://maps.google.com>; <http://maps.vlasenko.net/>

МАНДРУЄМО РАЗОМ – ОЛЕКСАНДРІЙЩИНА ЗАПРОШУЄ (Пішохідні походи)

Запропоновані туристичні маршрути Олександрійщиною можна здійснити кількома видами туризму: пішохідним чи на велосипедах. Від цього залежить кількість днів на проведення подорожі. Але в цілому це не змінює краєзнавчої цінності даних об'єктів. Перед проведенням подорожі бажано заздалегідь опрацювати, додатковий матеріал, який можна знайти у бібліотеках та у міському краєзнавчому музеї.

Проведення походів пропонується здійснювати у теплу пору року, а саме наприкінці весни, влітку та на початку осені, тому що всі маршрути пролягають біля водоймищ. Це робить похід особливо приємним, коли можна зняти денну втому піших переходів прохолодою чистою води. При цьому обов'язково слід дотримуватись правил купання у водоймах.

Запропоновані маршрути проводяться як пішохідні походи, тому опис цих маршрутів і буде таким як для туристичних пішохідних походів.

Пропонується здійснення пішохідних походів за маршрутами:

1. Одноденний похід: м. Олександрія – с. Мала Березівка (с. Росинське) – балка Росинська (організація обіду) – м. Олександрія (*протяжність маршруту – 15 км*).

2. Дводенний похід: м. Олександрія – с. Жовтневе – озеро «Прохолодне» (обід) – с. Марто-Іванівка – с. Звенигородка – «кам'яна стінка» (ночівля; 14 км); «Кам'яна стінка» – м. Олександрія (9 км).

Повернення до м. Олександрії може бути здійснено рейсовим автобусом або електропоїздом.

Маршрут № 1.

Ододенний похід: м. Олександрія – с. Мала Березівка (с. Росинське) – балка Росинська (організація обіду) – м. Олександрія (*протяжність маршруту – 15 км*).

Для здійснення походу необхідно мати карту м. Олександрії М 1:100000.

Технічний опис туристичного ододенного походу

З будь-якого місця Олександрії, слід йти на північну-східну околицю міста вздовж річки Березівка правим берегом проти течії до ставка. Потім праворуч балкою у північно-східному напрямку понад два кілометри до наступного ставка. Біля нього пропонується влаштувати обід та відпочинок. Далі пропонується оглянути навколишні краєвиди та ознайомитися з навколишньою флорою.

Краєзнавчий матеріал для туристичного ододенного походу.

Краєзнавча цінність цього маршруту полягає в тому, що відзначається авторським колективом в книзі «Заповідні куточки Кіровоградської землі», як пам'ятка природи «Степи в Росинській балці», проєктований ботанічний заказник місцевого значення «Балка Росинська» знаходиться в Олександрійському районі в околицях с. Мала Березівка. Тут територія являє собою систему балок, однією із найбільших та збережених у природному стані с. Росинське. Загальна площа – біля 200 га.

Росинська балка є виключно степовою і досить різноманітною за складом рослинних угруповань, флористичний склад яких виявився дуже цікавим. На крутих схилах південної та південно-західної експозиції в верхніх та середніх частинах схилів розміщуються угруповання різнотравно-типчакових степів з фрагментами, а місцями і значними площами ковилових угруповань з ковилою пірчастою. Нижні частини схилів та досить сухе і підвищене днище займають лучні степи, частіше з переважанням тонконогу вузьколистого, місцями зустрічаються

угруповання осоки ранньої. Невеликими плямами трапляються на схилах ділянки з домінуванням келерії гребінчастої та лікарської рослини – кринетарії волохатої. До Червоної книги України занесені три види росиш, виявлених в Росинській балці, – ковила пірчаста, Лессінга та українська. Особливо рідкісною в Кіровоградській області є ковила українська. Ковила Лессінга в Русинській балці порівняно з іншими видами ковили, утворює найбільш щільні і великі за площею угруповання. Угруповання всіх згаданих видів ковили занесені до Зеленої книги України.

Серед степового різнотрав'я найбільш помітна шавлія поникла, яка інколи виступає в ролі спів домінанта. Значною є участь таких видів, як самосил білоповстистий, шавлія дібровна, гадючник шестипелюстковий, чистець прямий. Досить звичайними тут є горицвіт весняний і горицвіт волзький, які охороняються в області. На схилі балки виявлена ділянка, де рясно зростає барвінок трав'янистий. Зрідка трапляється ломиніс цілолистий. На одному із схилів виявлена велика популяція півників солелюбних.

Дана територія досить цінна в зоологічному відношенні, оскільки в балці збереглися досить повно членні фауністичні комплекси, характерні для степової зони в межах Придніпровської височини. Тут виявлений сліпак звичайний, занесений до Європейського червоного списку. В значній кількості трапляється заєць сірий. Птахи представлені типовими мешканцями відкритих просторів, такими, як жайворонок польовий, щеврик польовий, перепел, жайворонок чубатий, які трапляються в значних кількостях. До фонових видів належать також сорока, славка сіра та вівсянка садова, які надають перевагу ділянкам, де по степових схилах подекуди трапляються чагарники.

В Росинській балці на значній площі представлена широка гамма степових угруповань, серед яких чимало рідкісних. Багата і різноманітна флора цієї ділянки, в складі якої виявлена ціла низка рідкісних та мало поширених видів.

Маршрут № 2.

Дводенний похід: м. Олександрія – с. Жовтневе – озеро «Прохолодне» (обід) – с. Марто-Іванівка – с. Звенигородка – «кам'яна стінка» (ночівля; 14 км); «Кам'яна стінка» – м. Олександрія (9 км).

Для здійснення походу необхідно мати карту м. Олександрії М 1:100000.

Технічний опис туристичного дводенного походу

З будь-якого міста Олександрії, слід рухатись на південно-західну околицю, або за місцевою топонімікою на «Гинду», а далі через ліс що біля будинку на «прокладну», що поселені Жовтневе. Перетнувши залізницю, можливо на час подорожі від неї вже не буде і згадки – бо це були колишні під'їзді колії, за двісті метрів опинитесь біля водоймища, що має назву «озеро Прохолодне» й використовується місцевим населенням як зона відпочинку та зрошення навколишніх присадибних ділянок.

Пропонується групі зробити відпочинок на обід та якщо стоїть тепла погода й досить прогрілася вода, то не завадить й ополоснутися.

Після відпочинку, шляхом обходу навколо озера, можна оглянути краєвиди та ознайомитися з обнаженням четвертинних відкладень на заданою далі схемою.

Після достатнього відпочинку й детального ознайомлення, слід продовжувати рухатись у східному напрямку у сторону селища Марто-Іванівка та потім південніше, до села Звенигородка. Перетнувши село, продовжувати рухатись до залізниці. Залізниця діюча, тому пропонується її не перетинати, а пройти під шляхопроводом у місці де тече річка Кам'янка, що є лівою притокою Інгульця. За мостом пройти вздовж лівого берега річки Кам'янка проти течії двісті метрів й на протилежній стороні будуть видні кам'яні брили так званої «кам'яної стінки». Річка в цих місцях має завширшки 1,5-2 метри і є декілька наведених переправ з колод. Пропонується влаштувати табір для відпочинку на ночівлю й оглянути кам'яні скелі. Для туристів, що мають відповідну підготовку з гірського туризму, чудове місце для проведення тренувань зі скелелазіння (з собою необхідно мати відповідне спорядження: туристичні страхувальні системи, вірьовки та інше).

Після проведеної ночівлі, біля «кам'яної стінки», група повертається у місто Олександрія, вздовж залізниці, у північному напрямку, біля дев'яти кілометрів.

Краєзнавчий матеріал до туристичного дводенного походу

Геологічний пам'ятник: Байдаківській розріз кайнозойських відкладень

Байдаківській відпрацьований буровугільний кар'єр розташований у 3-х км на північний захід від міста Олександрії, в зоні землевідведення селища Жовтневий. Щоб більше дізнатися про геологічний пам'ятник, слід звернутися до експозицій і архівів Олександрійського міського краєзнавчого музею, де знаходяться праці геолога-краєзнавця Бернадського Дмитра Петровича, а також палеонтологічні і геологічні знахідки, що цікавлять нас, відносяться до Байдаківського розрізу кайнозойських відкладень.

Бернадській Д.П. охарактеризував в своїх роботах розріз так :

Найменування	Тип	Геологічна характеристика
«Проходне озеро» Байдаковській Вугільний розріз	Горногідро-геологічний	Оголення нетектонічного розлому в каолінізованих гранітах; дислокація палеогенових і неогенових відкладень: під вугільного водного горизонту.

У довіднику-путівнику «Геологічні пам'ятники України» Д.П. Бернадській і Н.Е. Коротенко в статті Кіровоградська область характеризують розріз як стратиграфічний пам'ятник **Байдаківській розріз кайнозойських відкладень**.

Кайнозойська ера почалася близько 65 мільйонів років тому, продовжується вона і нині. Ділять кайнозойську еру на три періоди – палеогеновий, неогеновий і четвертинний. У кайнозойську еру розвивалися вищі представники органічного світу – квіткові рослини, костисті риби, беззубі птахи. Плацентарні ссавці, з'явилася людина. Відкладення Байдаківського розрізу сформувалися саме в цей період.

Зігнутий під прямим кутом кар'єр, протяжністю 1,6 км, розкриває майже 4-5-метрову товщину четвертинних, неогенових і палеогенових відкладень, що залягає на корі вивітрювання докембрійських кристалічних порід.

Палеогенове відкладення залягають таким чином (зверху вниз):

а) верхньочетвертинні утворення, що залягають під сучасним ґрунтом – лісовидні суглинки і леси палевого кольору, пористі з тонкими вапняковими трубочками, що містять темно-бурий степовий викопний ґрунт; у нижній товщі

знайдені зуби, бивні і кістки мамонта, а також череп туру (потужність товщі 8 м).

Середнечетвертичне відкладення сформувалися в той період, коли клімат Землі став значно холодніший. Більшість учених вважають, що в цей час було декілька льодовикових епох, під час яких північні частини Європейського, Азіатського, Американського континентів покривалися могутнім шаром льоду. Припускають, що мови льодовиків проникли на територію України. В цей час на території України мешкали шерстисті носороги, мамонти, олені.

б) середнечетвертичні відкладення представлені на Байдаківськівському розрізі жовто-бурими суглинками, в пониженнях рельєфу спостерігається викопний ґрунт, із залишків тварин знайдені зуб і кістки носорога і оленя. Нижче залягають пестроцвітні грудкуваті суглинки з гравієм і кварцовою галькою, під ними палеві, місцями зеленуваті суглинки з бурими натіканнями по тріщинах з вапняковими жовнами (потужність цих відкладень 5,5 м).

У нижнечетвертичний період в Україні вже виразно виділялися зими, проте вони були нетривалими з неглибоким сніжним покривом. В межах України водилися слони, носороги, олені, леви, гієни.

в) нижнечетвертичні утворення Байдаківського розрізу – червоно-бурі щільні суглинки і глини з білими вапняковими конкреціями, в пониженнях рельєфу суглинки зеленуваті з раковинами планорбисов і палюдин (потужність 4,7 м).

Неогеновий період продовжувався близько 25 мільйонів років. Представлені неогенові відкладення на території України різними корисними копалинами, у тому числі і вуглистими породами. Рослинний покрив в неогені був багатим і різноманітним. По видовому складу він близький до сучасного.

г) неогенові відкладення Байдаківського розрізу представлені горизонтом зеленувато-сірої глини із зростками кристалів гіпсу (потужність 0,6 м). Під нею косослоїсті дрібнозернисті і грубозернисті кварцові піски полтавської серії (потужність 5,4 м).

Палеогеновий період продовжувався близько 40 мільйонів років. Представлені в Україні палеогенове відкладення пісками, вапняками, глинами,

мергелями, вуглистими породами. Пишні тропічні ліси проростали на заболочених низовинах і в долинах річок. Саме ці ліси дали органічну масу, з якої згодом утворилися поклади бурого вугілля.

д) палеогенове відкладення Байдаківського розрізу представлені зеленувато-сіримі дрібнозернистими глауконитовими пісками харківської свити (потужність 4,3 м), під ними буро-сіра вуглиста глина і буре алохтонне (переміщений) вугілля з прослоями різнозернистого піску кївської свити (3,5 м), нижче залягає вугілля бучакської свити, що є об'єктом здобичі. Вугілля ясно-бурий щільний автохонний (що залягає на місці освіти) з рослинними залишками (потужність пласта 6 м). Його підстиляють водоносні буро-сірі різнозернисті піски.

Нижче залягають докембрійські мігматити, рожеві і темно-сірі граніти, вивітрені вгорі. На цих кристалічних породах іноді розвинена кора вивітрювання, представлена первинними каолінами білого і зеленувато-сірого кольору (до 6 м). Каоліни і кристалічні породи на поверхню землі не виходять, розкриті свердловинами. Байдаківській розріз має не тільки геологічне значення (характеризує осадковий покрив Українського щита), але і історичне, оскільки тут вперше в Україні була застосована механізована розробка вугілля, що пройшла шлях від примітивної техніки до складної сучасної.

Ще в позаминулому сторіччі місцеві селяни при викопуванні льохів і колодязів зустрічали буре вугілля. Пробували розводити на ньому вогонь в сурмах кузні. У 1916 році місцеві поміщики відкрили першу в країні шахту, але її «задавили» пливуні. У 1930-і роки, вже при Радянській владі була проведена детальна розвідка регіону, і вугілля стали здобувати в шахтах і відкритим способом.

Після відробітку кар'єру в 1967 році на його місці утворилося озеро Прохолодне, яке входить в зону відпочинку Олександрійців. Дзеркало води озера – 345 тис.м², його глибина до 20 м, запаси води близько 3450 тис. куб. м. Оголень четвертинних відкладень, доступних для огляду збереглося небагато, оскільки борти кар'єру обсіпалися і поросли деревами. Оглянути такі оголення і вивчити їх

можна на діючому в даний час Морозівському буровугільному розрізі, який знаходиться в селищі Пантаївка. (це можна здійснити під час наступного походу).

Додаток: стратиграфічна будова Байдаківського розрізу кайнозойських відкладень.

Пам'ятка природи «Кам'яна стінка».

Незвичайне нагромадження гранітних брил, що відзначається авторським колективом в книзі «Заповідні куточки Кіровоградської землі», як пам'ятка природи «Кам'яна стінка», що знаходиться на південь від міста Олександрія у 8,5 км біля міста впадіння р. Кам'янка у р. Інгулець, і має чудовий вигляд як панорами так і поодиноких гранітних брил.

«Кам'яна стінка» це вихід пегматитових залягань на захід від села Куколівка, Олександрійського району, на відстані 0,5-2,5 км на правому березі р. Кам'янка за 400 метрів до впадіння у р. Інгулець. Це скала, яка складена рожево-червоними пегматитами, що знаходяться серед гнейсів. Гнейси ближче до контакту з пегматитами змінюються рожево-сірими біотитовими гранітами кіровоградського типу. Пегматитова жила (червоний камінь) проглядається по поверхні землі на 25 метрів. Міцність жили від 1,2 м на півночі до 2,3 м на півдні – в урочищі річки Кам'янка. Червоний колір пегматитам надають крупні кристали польового шпату-мікрокліна. У породі зрідка зустрічаються зерна та прожилки сірого кварцу (до 30 см). Червоний камінь має велике петрографічне значення, так як пегматит ні жили такої міцності зустрічаються рідко.

Рослини зуміли пристосуватися до зростання на каміння, в тріщинах, розщелинах скель. Ці рослини називаються петрофітами (від грецьких слів «петрос» – камінь, та «фітон» – рослина). Здавна рослина, що зуміла прижитися на камені, була поетичним символом, уособленням перемоги життя. І рослин таких чимало. Першими на камінні з'являються лишайники, «рослини-сфінкси», в яких переплетені гриб та водорість. Одні з них – наче накуп на камені, інші – невеликі кущики між камінням, а поруч з ними мохи приземкуваті, нерідко темні. Лишайники та мохи дарують дорогу іншим рослинам.

Зростання гранітів – тривалий процес. Коли в тріщинах накопичується гумус, тут з'являються невисокі чагарники. Зростає по межі каменів шипшина, яка відноситься до лікарських рослин. Шипшина має також народні назви: рожа, глох, роза чайна, роза дика, роза польова, свербіло, терпи гузка, троянда, типчак тощо. Сьогодні про шипшину як полівітамінну рослину знають всі. Дійсно, у її плодах вітамінів у 10 разів більше, ніж в апельсинах та лимонах.

Неподалеку від кущів шипшини зростає ще один з кущових – глід, який також відноситься до лікарських рослин. Народні назви має: глод, бариня, глогівка, глодина, логина, луг, ослід. Це кущ або невелике деревце з родини розових. Має гострі та міцні колючки. Лікарською сировиною є плоди і квітки глоду.

Серед рослинного світу, що існує поряд, одна з степових рослин Кіровоградщини, які належать до життєвої форми перекотиполе – залізняка колючий. Від його товстого, багатоголового кореня відростають стебла, які поступово формуються у напівкулястий екземпляр залізняка, що здалека помітний у степу. Напрочуд гарний під час квітання, весь вкритий рожевими квітами, зібраними у кільця. Засихаючи, стає твердим, звідси і назва – «залізняка».

Поряд росте печіночниця благородна. Багаторічна рослина до 15 см заввишки, з кореневищем. Усі листки прикореневі, трилопатеві. Молоді – світло-зелені, густо тушені волосками, пізніше темніють і стають майже голими. Тичинок і маточок багато: тичинки білі, маточки зелені. Цвіте у квітні. Латинська назва роду походить від латинського слова, що в перекладі означає печінка. Назва пов'язана з тим, що за формою листки рослини нагадують печінку, цю саму особливість листків відбито в українській і латинській назвах. Печіночниця – гарна ранньовесняна рослина, потребує охорони. На Україні росте один вид печіночниці.

Під печіночницею, зовсім на землі, росте кульбаба лікарська. Народні назви: летучки, бородавник, іудейська шапка, молочай, хлопцева любов, москалик. Це відома вже в далекому минулому лікарська рослина. Кульбаба – гарний ранньовесняний медонос, дає нектар, а також квітковий пилок. З коренів можна готувати сурогат кави. Свіжі листки після вимочування у солоній воді придатні для приготування салатів. Французи вживають не лише зелені листки, а й молоді, ще не

розкриті суцвіття. З косметичною метою використовують напар з квіток кульбаби. Ним зводять бородавки, пігментні плями. Гіркі речовини кульбаби збуджують апетит, поліпшують травлення, жовчогінну дію. Корінь використовують у зборах для лікування діабету. В Китаї листя кульбаби вважається проти отруйним засобом при укусах отруйних змій.

Література:

1. Белявін Ф.К., Пом'ятунов А.С. Олександрія – місто гірників.
2. Кизименко П.М. Пам'ять степів. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини. – Кіровоград, 2003.
3. Кохан А.І., Колесніков В.Г. Олександрія. – Дніпропетровськ: Промінь, 1986. – с. 3-5, 19-24.
4. Кузик. Б.М., Білошапка. В.В. Кіровоградщина: історія та сучасність центру України: В 2 т. – Дніпропетровськ: АРТ-Прес, – 2005, Т. 2.
5. Міщенко Г.П. Кіровоградська область. Географічний нарис. – Київ: Радянська школа, 1961. – с. 6-8, 12, 15-16, 18, 25-26, 28, 31, 35, 38, 44.
6. Пом'ятунов А.С. Історія міста Олександрії.
7. Спектор Ф.Н., Рубін С.М. Географія рідного краю. – Київ: Лібра, 2000. – 88 с.
8. Халін О.В. Моя Олександрія / «Олександрійський тиждень» 24 травня 2001 р.
9. Шевченко С.І. Кіровоградщина – козацький край. – Кіровоград: Кіровоградське державне видавництво, 2001.
10. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків в 3-х томах. – Київ: Наукова Думка, 1990.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРОВЕДЕННЯ ПЕРШОГО УРОКУ У 2012/2013 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ З ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Історичний аспект розвитку ідеї формування здорового способу життя школярів
Формування стійкої позитивної мотивації до занять фізичною культурою та спортом засобами футболу

Психологічне здоров'я дітей та молоді

Валеологія – інтегративна наука про здоров'я людини

Розвиток олімпійського руху на Дніпропетровщині

НА ШЛЯХУ ДО ВЛАСНОГО ЗДОРОВ'Я (Тематика уроків та позакласних заходів)

Інтегроване заняття з валеології "Подорож до країн здоров'я"

Заняття-тренінг "Здоров'я – найцінніший скарб"

Урок-консультація "Права дитини. Право на медичну допомогу"

Урок з профілактики вживання тютюну, алкоголю і наркотиків "Мої цінності"

Година спілкування "Обираємо здоровий спосіб життя"

Тренінг з елементами гри "Народні традиції здорового способу життя"

Урок-гра "Абетка харчування"

Урок-подорож "Цікавими стежинами по "Країні Міцного Здоров'я"

Урок-проект "Щоб здоров'я добре мати, слід про нього змалку дбати"

Урок-тренінг "Хочеш бути здоровим – рухайся!"

Урок-роздум "Цінність і неповторність людського життя"

Бібліотечний урок-вікторина "Здоровим бути – круто!"

Спортивно-розважальна програма "Козацькі забави"

Тренінг "Виховання культури почуттів"

Урок-подорож "Олімпійськими шляхами до здорового майбутнього"

Година спілкування "Репродуктивне здоров'я молоді: фактори впливу і ризику"

Олімпійський урок "Від Олімпії до Лондона"

Інтелектуальна гра "Крок за кроком до здоров'я"

Урок-дослідження "Здорове харчування – свідомий вибір кожної людини"

Інтелектуальна гра "Молодь обирає здоров'я"

Урок-дослідження "Озонові діри: міфи чи реальна загроза"

Тренінг "Здоров'я та здоровий спосіб життя"

Урок "Здоров'я і харчування"

АКТИВНИЙ ВІДПОЧИНОК – ЗАПОРУКА ЗДОРОВ'Я (Пішохідні екскурсійні маршрути)

Пішохідний маршрут вихідного дня "Географічний центр України: мандрівка краєм"

"Мандруємо разом – Дніпропетровщина запрошує"

Пішохідна спортивно-оздоровча екскурсія вихідного дня "Козацькими шляхами мого села"

Екологічна стежка "Парк Перемоги"

Вознюк В.А.,

краєзнавець, дослідник;

Поліщук А.В.,

вчитель історії, керівник краєзнавчого гуртка
Цибулівської ЗШ І-ІІІ ступенів Знам'янської
районної ради

КОЗАЦЬКИМИ ШЛЯХАМИ СЕЛА ЦИБУЛЕВЕ (Пішохідна спортивно-оздоровча екскурсія вихідного дня)

Мета екскурсії: Вивчення рідного краю, його історії, культурної спадщини та

природи; ознайомлення дітей з козацьким періодом нашого краю; формування культури активного відпочинку.

Завдання екскурсії: Розвиток комунікативних компетентності та формування свідомого ставлення до здорового способу життя; формування навичок роботи з історичними джерелами та ілюстративним матеріалом; прищеплення почуття патріотизму і поваги до минулого та здобутків предків; виховання гордості за свою рідну землю.

Обладнання та інформаційно-методичне забезпечення: Легенди, пісні, прислів'я, приказки, малюнки учнів школи, репродукції народних картин, ілюстративний матеріал про легендарного Мамаю; документальні свідчення про діяльність гайдамацького отамана, нашого земляка Марка Мамаю; документальні матеріали про гайдамацький рух на наших землях на початку ХХ століття; фотоматеріали про діяльність сучасних козаків; блокноти, альбоми, олівці; альбом для гербарію; аптечка; питна вода у пляшках; матеріали для ігор.

Протяжність маршруту: 14-15 км.

Тривалість: 6 годин (з урахуванням часу на зупинки).

Маршрут екскурсії: МАМАЇВ ЯР – ЦЕНТР СЕЛА – МУЗЕЙ-САДИБА – ПЕРУНОВА СКЕЛЯ – ГАЙДАМАЦЬКА КРИНИЦЯ – ПАМ'ЯТНИЙ ХРЕСТ (місце поховання родини отамана Кібця) – КОЗАЦЬКИЙ ЗИМІВНИК.

Маршрут має лінійний характер (з елементами кільцевого), напрям маршруту – із заходу на схід, що біля ГАЙДАМАЦЬКОЇ КРИНИЦІ робить петлю – поворот на захід, до КОЗАЦЬКОГО ЗИМІВНИКА.

Карта села та схема маршруту

Хід екскурсії:

Організація екскурсантів.

Діти отримають завдання, об'єднавшись у три групи – «природолюби», «документалісти», «фольклористи»

Діти отримують інформацію про маршрут та об'єкти показу і вносять свої корективи

Зупинки та об'єкти показу:

1 зупинка – «Мамаїв Яр». Для огляду представляються такі об'єкти як кам'яна стела «Козак Мамай», пам'ятний хрест на місці можливого поховання Марка Мамає та природній об'єкт – яр біля залізничного полотна.

2 зупинка – «Центр села». Об'єктами екскурсії даної зупинки є меморіальний пам'ятник жертвам громадянської війни, місце розташування старого козацького кладовища, пам'ятний хрест на місці зруйнованої Покровської церкви.

3 зупинка – «Музей-садиба В.А.Вознюка». Власником музею-садиби представляється колекція старожитностей (вишиті рушники, одяг, предмети побуту, матеріали польових досліджень), українська світлиця (зі збереженням особливостей сільського інтер'єру початку ХХ століття).

4 зупинка – «Перунова скеля». Екскурсантам пропонується подолання природних перешкод (річка, пагорби), ознайомлення з краєвидами, розповідь про легенди краю.

5 зупинка – «Гайдамацька криниця». Реалізується у формі екологічного десанту (прибирання території навколо криниці, забір води).

6 зупинка – «Пам'ятний хрест». Огляд хреста, ознайомлення з історією гайдамацької боротьби початку ХХ ст.

7 зупинка – «Козацький зимівник». Ознайомлення з козацькою садибою, де представлені зразки традиційної сільської архітектури, залишки слідів давнього рослинного та тваринного світу на камені, пригощання козацькими традиційними стравами.

Додаткова інформація до зупинки «Мамаїв Яр». Розташований на західній околиці села, біля залізничної зупинки «Мамаїв Яр».

Робота на даному об'єкті реалізується за допомогою розповіді, що поєднується з показом додаткової інформації про легендарного Мамає та М. Мамає, розглядом кам'яної стели «Козак Мамай» (північний схил яру, біля дороги), подоланням природного об'єкту – яру біля залізничного полотна, вшанування Марка Мамає біля пам'ятного хреста на місці його можливого поховання (південний схил яру, біля посадки).

З XVII століття в кожній оселі було зображення козака Мамає, яке шанувалось як ікона. Його можна було зустріти на картинах з полотна і на скринях, на стінах і дверях, навіть на вулицях. Малювали його в козацькому одязі – широкі шаровари, вишита полотняна сорочка, оксамитовий жупан і червоні чоботи, – з довгими козацькими вусами і традиційним козацьким оселедцем на голові. Зазвичай Мамає сидів, схрестивши ноги (як медитуючий Будда), під високим могутнім дубом, держачи в руках – бандуру – символ співучої душі народу, його смутку і його незнищеної правди. За ним вороний кінь – втілення ідеї волі, поруч – «шабля-сваха», «мушкет-сіромаха», спис, штоф, а іноді ще й пістоль за поясом. Козак Мамає – уособлення Духу Роду для українців, він – шляхетний захисник, мудрий чаклун, що його «і в ступі товкачем не влучиш». Тому і в повсякденному житті люди використовували його образ для захисту домівки і майна.

Про цибулівського Мамає – Марка існує багато легенд та документальних згадок. У XIX ст. відомий вчений В.Ястребов записав пісню-думу зі слів столітнього діда Ю.Корнієнка про гайдамаків краю:

Не славна Чута густими дубами,
А славіша Чута з Низу курінями.
Ай в Чуті, в лісі, козаки гуляли,
З лядської області здобич вони мали.

І нині подвиг Марка збурує в душах людських почуття любові до рідного краю.

14 жовтня 2005 року, над Мамаєвим Яром, у день Покрови Пресвятої Богородиці встановили пам'ятний знак – кам'яну стелу з мозаїчним зображенням козака. На другому боці Яру сучасними козаками нашого краю встановлено символічний дерев'яний хрест.

Додаткова інформація до зупинки «Центр села».

Зупинка розташована на перехресті центральної вулиці Леніна та вулиці Пролетарської біля дитячого садка «Пролісок» та колишнього сільського парку.

Учасникам екскурсії пропонується ознайомитися з меморіальним пам'ятником жертвам громадянської війни, місцем розташування старого

козацького кладовища, пам'ятним хрестом на місці зруйнованої Покровської церкви.

На початку минулого століття наш край, як і світ в цілому, переживав непрості, «буремні» роки. Прокотилась хвилю Перша світова війна, забравши в ряди царської армії кращих синів Цибулівської землі. Короткочасна надія на незалежне щасливе життя в часи ЦР змінилася кривавими уособицями громадянської війни.

На даній зупинці знаходиться братська могила тих, хто в далекому 1918 році загинув тут під час кривавої різанини. Смерть поєднала непримиренних ворогів. Односельці згадують з сумом той недільний день, коли мирні жителі села – жінки та діти – йшли з ранкової церковної служби додому. Раптом, немов ураган, зметнулися ввись чорний та червоний прапори повстанців-гайдамаків та більшовиків. Заблищали на сонці скривавлені шаблі. Завирувала битва, підминаючи у своєму безумстві невинні людські життя. Коли все стихло, не можна було розділити переплетені в борні тіла, руки, що стискали зброю чи обіймали дитя. Тож і поховали їх разом.

В наші часи славне козацтво краю встановило пам'ятний хрест на місці зруйнованої церкви з її фотографією. Кожного разу вшановують візитом скорботне місце. Тож давайте і ми хвилиною мовчання спом'янемо тих, чий могили не змогли зберегти.

Додаткова інформація до зупинки «Музей-садиба В.А. Вознюка».

На данному етапі екскурсію проводить власник музею-садиби Володимир Анатолійович Вознюк. Він не тільки знавець легенд і оповідок гайдамацького краю, а й є автором поетичних творів з козацької тематики. Протягом багатьох років вивчає і досліджує історію рідного краю, результатом чого є власний історико-етнографічний музей. Захоплююча бесіда та чудова колекція старожитностей (вишиті рушники, одяг, предмети побуту, матеріали польових досліджень, українська світлиця зі збереженням особливостей сільського інтер'єру початку ХХ століття) відкривають перед дітьми таємниці віків.

Багато років В.А. Вознюк і сам був козаком, навіть отаманом Цибулівської сотні, нині входить до Богданівської сотні. Бере активну участь в громадсько-патріотичній роботі краю. Його родина радо приймає гостей не тільки з усієї області, а й з України. Бували тут і туристи з-за кордону. На Покрову та в пам'ятні квітневі дні традиційно приїжджають українські патріоти на поклін до козацького краю.

Додаткова інформація до зупинки «Перунова скеля».

Зупинка розташована на правому березі річки Інгулець, напроти садиби В.А. Вознюка. Розповідь про козацький край та його звичаї продовжує Володимир Вознюк біля «Перунової скелі». Він знайомить дітей з легендою про козацькі скарби, сховані під руслом річки, про язичницьку святиню – скелю над водою, з якої черпали сили характерники, про половецькі орди, що губилися у високій траві Дикого Поля. Екскурсантам пропонується подолання природних перешкод (річка, пагорби), ознайомлення з краєвидами, бесіда про річкову топоніміку краю.

Інгулець багатий на загадки. По-перше – сама назва. Вона звучить досить незвично для української мови. Є в нашій області річка Інгул. Здається цілком природним, що Інгулець – щось на зразок малого Інгулу, молодшого його брата. Але й розгадати назву Інгулу багато істориків намагаються уже не одне століття.

Стародавня легенда свідчить, що у часи середньовіччя, поселився на берегах Інгулу чужинець монгол, який так захопився красою та багатством водойми, що до кінця життя так тут і прожив. Тож і люди, що згодом приходили сюди, називали ріку Монгол. Згодом складне слово пом'якшила місцева говірка, перетворивши її на знайомий нам Інгул. Звідси й зменшено-пестливе – Інгулець. Річка наша неодноразово згадується у літописах, історичних дослідженнях, народних піснях, думках, легендах. Легендарним стало і рибне багатство, про яке покоління, що родилось на початку минулого століття розказує так: «Рибу можна було ловити руками, а як сіттю, то можна було піймати рибинку в людський ріст! А раків! Кинеш колоду чорну – витягуєш всю червону від раків, що гронами на ній звисають». Нині ці любителі чистої води майже зовсім зникли. Та й пити з річки зараз не можна, надто мілка та каламутна.

Інша загадка – звідки живиться Інгулець. Адже ми бачимо, що він то зовсім губиться з очей, то за кількасот метрів розливається справжньою річкою. Тече річка через територію Чорного лісу. А Чорний ліс – сам по собі загадка природи. Відомо, що під ним – підземне водоймище. І його води рухаються не до Дніпра, а в бік Південного Бугу. Це й зумовило існування цього південного форпосту лісів. А разом із тим – й існування нашого Інгульця. Тож вирубавши, ліс зникне й Інгулець.

Сьогодні ми маємо можливість милуватися рослинним світом Інгульця: стрілолист звичайний, частуха подорожникова, жабурник звичайний, елодея, водяний різак, рдесник плавучий. А поруч, лікарські рослини: материнка, цмин піщаний, валеріана, пижмо, череда, мати й мачуха. Чисельність цих видів рослин різко скорочується, тому їх треба охороняти, збір цих трав має контролюватись.

Додаткова інформація до зупинки «Гайдамацька криниця».

Зупинка розташована на східній околиці села Цибулеве, за Чорноліським ставком. Проводиться у формі екологічного десанту (прибирання території навколо криниці, забір води).

Всі цибулівчани шанують і користуються криничкою на східній околиці села, адже вода в ній не просто смачна, а й цілюща. Вона може довгий час зберігатись, не псуючись. Легенди переповідають, що викопав її молодий джура, щоб обмити козацькі рани. І сталося диво, козак не тільки одужав, але й став ще сильнішим. З тих пір і зветься вона козацькою.

Учні школи щороку приходять, турбуються про її чистоту, очищуючи джерело від заростей та бруду.

Додаткова інформація до зупинки «Пам'ятний хрест».

Зупинка розташована на старому кладовище колишнього села Чорноліска (нині – землі Цибулівської сільської ради).

Учасники екскурсії знайомляться з трагічною долею родини місцевого отамана Кібця початку ХХ ст.

Микола Кібець-Бондаренко увійшов в українську історію як звитяжець, організатор і учасник успішних бойових операцій проти завойовників на початку ХХ століття. Микола Степанович Бондаренко народився 1896 року на Херсонщині у

волосному селі Цибулевому. Хата його батьків стояла на кутку Пшенишнівки. Перша згадка про Кібця як про повстанського ватажка припадає на початок серпня 1920 року, коли Микола Бондаренко на чолі кінного загону у сто шабель, сформованого із хліборобів Цибулевого і навколишніх сіл, взяв участь у Знам'янському повстанні. Микола відзначався сміливістю, козацькою зухвалістю, організаційним талантом. Завжди діяв у першій лінії, наражаючись на смертельну небезпеку. Говорив: «Або голову збути, або славу здобути». Микола уславився надзвичайно вмілими засідками і несподіваними нальотами на більшовицькі гарнізони, під час яких роззброював цілі військові підрозділи. За це була страчена його сім'я – дружина, «чорнява красуня Євгенія» та півторарічний син Миколка.

Додаткова інформація до зупинки «Козацький зимівник».

Учасники екскурсії знайомляться з об'єктом зеленого туризму – козацькою садибою та зразками традиційної сільської архітектури. Також діти залучаються до рухливих ігор, інтелектуальних змагань, приготування традиційної козацької страви – куліша.

Козацькі забави.

Гра «Сковорода».

Раніше козаки готували і споживали їжу в гурті, а для цього слід було використовувати величезний посуд – казани, черпаки, сковороди. Головне було – не опектися. Тож спробуймо це зробити і ми. Стаємо навколо накресленого кола – «сковороди», тримаючись за руки. По сигналу намагаємось затягнути своїх сусідів до гарячої «сковороди». Хто переступив межу – вибуває з гри.

Гра «Побратими».

Для наших предків велике значення мала дружба, вірність, взаємовиручка. Навіть ризикуючи життям, не кидали нікого у біді. Діючи спільно, злагоджено не боялись ні роботи, ні ворога. Чи зможете і ви так? Ну-мо, позмагаємось у парах, хто швидше подолає відстань до іншого краю двору, але при цьому ви будете зв'язані між собою мотузкою.

Гра «Вареники».

Козаки дуже полюбляли відому українську страву – вареники. А характерники могли змусити вареника самостійно до тарілки зі сметаною залетіти і до рота влізти. І ніяких рук. В нас також. Спробуйте без рук перенести «вареники» (пласкі камінчики або спеціально зшиті «вареники») до полумисків зі «сметаною» (водою).

Гра «Давні символи».

Українці з найдавніших часів вміли передавати інформацію за допомогою певних символів. Ми і зараз можемо побачити їх на вишиванках, рушниках, писанках. Ви вже знаєте, що вони значать. Перевіримо?

- Намалюйте знаки землі, води, дощу (ромб, хвиляста лінія, «вилка»).
- Намалюйте язичницький «глобус» (дерево життя).
- Які символи поєднували в собі жіноче і чоловіче начало (дуб і калина).

Гра «Знахарі».

Наші предки дуже добре знали навколишній світ, природа дарувала їм не тільки їжу, але й матеріал для одягу, взуття. Допомагала лікувати безліч хвороб. Перед вами – збір трав нашого краю. Ви маєте назвати їх і розказати, які лікувальні властивості мають ці рослини.

Гра «Галоп».

Вірним товаришем козаків під час бою ставав його кінь. Тож і турбувалися про них добре: розчісували та заплітали в коси гриву, підковували, купали, сідельце найкраще купували, сінце пахуче підкладали. І кінь відповідав добром – міг попередити про небезпеку, винести пораненого господаря з поля бою. Тому здавна сільські дітлахи і собі сіддали «конею» – довгу лозину, свиню чи бичка, а той свого товариша.

І ми спробуємо повторити їхні подвиги. Проведемо естафету, під час якої пара гравців має добігти до глека, обминути його і повернутися до стартової лінії. При цьому, до глека, на своїй спині гравець має донести свого товариша, а назад – їхати на спині товариша.

Домашнє завдання.

Опрацювати матеріали, зібрані під час екскурсії:

1 група – «*природолюби*» – оформити колекцію гербарію з описом лікувальних властивостей та легенд про рослини;

2 група – «*документалісти*» – скласти презентацію фотоматеріалів екскурсії;

3 група – «*фольклористи*» – підготувати буклет «Легенди краю».